

ГЕТЬ ВІД РОСІЇ ТА ЇЇ «КУЛЬТУРИ»: УКРАЇНСЬКИЙ ПОГЛЯД НА РОСІЙСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ

Нинішня збройна агресія Росії проти України є продовженням, а найімовірніше, завершенням попередньої тривалої війни імперії з українською мовою й культурою, що мала на меті асимілювати українців, перетворити їх на «один народ» з росіянами.

Провал імперських зусиль на мовно-культурному фронті й спричинена цим люта ненависть кремлівського диктатора спонукала його до розв'язання кривавої геноцидної війни на знищення українського народу. Війна оголила справжню сутність Росії, її «особенную стать», пише **Радіо Свобода**.

Виявилось, що і в ХХІ столітті Росія, як пише французький філософ Ален Безансон, «під петербурзьким лаком» почуває себе спадкоємицею Орди».

Роль «петербурзького лаку», ширми, за якою приходувалась хижацька, загарбницька сутність імперії, виконувала російська література. Російські письменники майстерно створили привабливий образ свого народу як народу гуманного й справедливого, а імперія, користуючись своїми потужними інформаційними ресурсами, поширила його у світі.

«Жах і кров були присипані сахарною псевдогуманізмом»

Згадаймо уславлену сентенцію Федора Достоєвського з роману «Брати Карамазови» про «сльозинку дитини» як неприпустиму ціну світової гармонії. Після того, як під час війни росіяни вбили, звалтували, скалічили фізично і морально, й прирекли на сирітство десятки тисяч, якщо не сотні тисяч українських дітей, ці міркування російського класика сприймаються не інакше, як рідкісне фарисейство.

Таким же фальшем відгонить з відстані часу й цивілізаційної прірви, що відділяє відсталу Росію від Заходу, патріотична антиєвропейська риторика Достоєвського, наприклад, з листа до Майкова (1868 рік):

«Наша сутність незмірно вища за європейську. Та й узагалі всі моральні поняття і цілі росіян – вищі за європейський світ». Або такий вислів письменника: «Вища і найхарактерніша риса нашого народу – це почуття справедливості і бажання її».

Слушно застерігав свого часу від захоплення Достоєвським Євген Маланюк у статті «**До проблеми класифікації культур**». «Ми читали, але поверхово і легко, романи Достоєвського, в яких жах і кров були присипані сахарною псевдогуманізмом до «уніженних і аскарбьонних» і тонкослізної, але жорстокої «жалости» м...ля», – зазначав Маланюк.

Дерусифікація в час масштабної війни

Дерусифікація мовно-культурного простору України, що активізувалась після російської агресії, вилучення з освітньої сфери російської мови і культури є необхідною передумовою звільнення від російських впливів, від прищепленого багатьом українцям стереотипу «величчя» російської літератури й комплексу меншовартості своєї.

Водночас у окремих містах ці процеси досі наражаються на опір адміністрації. Так, Харківський міський голова Ігор Терехов подав до суду скаргу на постанову, яку виніс наприкінці минулого року уповноважений із захисту

державної мови Тарас Кремень. Постанова наклала на Терехова адміністративний штраф за використання російської мови у соцмережах, зокрема в акаунті «Харьковского городского головы Игоря Терехова».

Мер міста також активно підтримував під час хвилі перейменувань збереження на мапі Харкова імен російських поетів, бо, **за його словами**, «Пушкін не винен, що народився Путін».

З таким поглядом можна, однак, посперечатися. Адже мрія Пушкіна про те, щоб всі слов'янські ручаї влилися в російське море, – це типово імперська візія. Відтак теза Путіна про «один народ» була б російському поетові зрозумілою і близькою. Тому значно доречнішим сьогодні є популярне гасло «За Пушкіним приходиться Путін».

Нині на часі критичний аналіз російської літератури й поширення альтернативних її інтерпретацій, наприклад, у праці американської дослідниці Еви Томпсон «Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм» (в українському перекладі вийшла ще у 2008 році).

Українець Антон Чехов і Таганріг

Глибшого вивчення потребує й інша актуальна проблема, а саме – проблема українських впливів у російській літературі. Річ у тім, що правдиве, а не «присипане сахарною» художнє відображення російської дійсності й росіян, дає спадщина письменників українського походження.

Тема присутності погляду Іншого в класичній росій-

Письменник Антон Чехов, який наголошував, що він українець

ській літературі не обмежується сатирою Миколи Гоголя. Не менш цінним джерелом для висвітлення непривабливих сторін провінційного життя Росії є творчість ще одного українця, який вважається класиком російського письменства, – Антона Чехова.

Питання українського походження Чехова, його контактів з українськими культурними діячами, що наклало виразний відбиток на творчість письменника, нещодавно актуалізувала Оксана Забужко в одній з останніх своїх праць «Як рубали вишневий сад, або Довга дорога з Бад-Емсу» (К.: Видавничий дім «Комора», 2021).

Чехов народився і провів дитинство в Таганрозі, який в той час **був переважно українськомовним**. «Чехов дійсно «малорос», – пише Забужко, – і походженням (із слобожанських селян), і самоідентифікацією (так писався, так називався, на тому наполягав), і, що найцікавіше, вихованням, бо Таганрог не тільки в 19-му столітті, а до самого Голодомору, був ще типово українським приморським містом». Українська була розмовною мовою міщан, і родина Чехових також (61% української проти 31% російської за переписом 1897 р.)»

До цього додамо, що місто почало зросійшуватися після закриття в 1932 році українських шкіл, що відбулося за наказом Сталіна на всій території РСФСР.

Відомий мовознавець Олександр Пономарів, народжений в 1935 році в українській родині Таганрогу, вже мусив навчатися в російській школі. Але, як згадував мовознавець, вдома розмовляли місцевою українською говіркою, на перервах – також. І всі звичаї, всі пісні були українськими. Завдяки набутій в дитинстві міцній українській ідентичності Олександр Данилович уже в Київському університеті опанував українську літературну мову, змінив зросійщену форму свого прізвища Пономарьов на українську Пономарів і став одним з найактивніших обoronців рідної мови.

У дослідженні Забужко детально розглянуто зв'язки Чехова з українською інтелігенцією, зокрема з родиною Линтварьових, трьох її сестер, в маєтку яких письменник час-

то гостював влітку, а стосунки з однією із сестер – Наталею Линтварьовою – були близькими до заручин. Саме їхній вишневий сад, перенесений вглиб Росії, фігурує в п'єсі Чехова.

У листах Чехов згадує про «українофільство» Наталі, яка вчила українських дітей, створивши у себе в маєтку недільну школу, щороку їздила на могилу Шевченка. Натомість русисти, зазначає авторка, старанно бережуть класика від українських впливів, зачищаючи всі згадки про його контакти з Наталею Линтварьовою, Заньковецькою та інші факти, що свідчать про українство Чехова.

На підтвердження того, що Антон Чехов дивився на російську дійсність очима українця, Забужко дає проникливий аналіз оповідання Чехова «Людина у футлярі», виявивши досі ніким з літературознавців не помічений його політичний підтекст – спрямованість оповідання проти Емського указу 1876 року.

Сюжет твору недвозначно засвідчує, що одного з його персонажів – вчителя Коваленка, «из хохлов», заслано в російську провінцію через 8-ий пункт «Емського указу», згідно з яким вчителів Харківського, Київського і Одеського округів, «запідозрених в українофільських тенденціях», необхідно було виселити до великоруських губерній.

Коваленко і його сестра внесли струмінь повноти життя – сміху, українських пісень, любові до книжок, захоплення їздою на велосипеді – в затхлу, змертвілу атмосферу провінційного міста Російської імперії. Вони й звільнили його від Белікова – «людини у футлярі», який пильно відстежував виконання всіх циркулярів і наказів начальства й постійними доносами тримав усіх у страху.

Але фінал оповідання не залишає надій на поліпшення життя в місті і після смерті Белікова: «Повертались ми з кладовища, – веде оповідач, – у доброму настрої. Але минуло не більше тижня, і життя потекло по-старому, таке ж суворе, втомливе, безглузде життя, не заборонене циркулярно, але і не дозволене вповні; не стало краще. І дійсно, Белікова поховали, але скільки ще таких чоловіків у футлярі лишилось, скільки їх ще буде!»

Точний діагноз

У прозі Чехова знаходимо точний діагноз Росії як держави відсталого й варварського, на безкраїх просторах якої панують злидні й розруха, невігластво і жорстокість звичаїв, нездатність впорядкувати життєвий лад, відсутність будь-якого руху й поступу. Такий присуд Росії містить, приміром, невелике оповідання Чехова «Студент». Студент духовної семінарії з промовистим найменням Іван Великопольський вертається додому луговою стежкою. Подув холодний вітер зі сходу, що наштотвнуло юнака на такі песимістичні думки:

Вільнолюбні ідеї і європейська орієнтація Чехова були зумовлені його українською ментальністю

Грузинський філософ Мераб Мамардашвілі назвав Чехова «першим справжнім європейцем в російській літературі». Ще раніше так само характеризував письменника Євген Маланюк. Немає сумніву в тому, що вільнолюбні ідеї і європейська орієнтація Чехова були зумовлені його українською ментальністю.

Лариса Масенко,

доктор філологічних наук, професор НАУКМА

Опубліковано у виданні Радіо Свобода

Таганріз. Сім'я Чехових. Сидять в центрі батьки – Павло Чехов із Полтавщини і його дружина Євгенія. Зліва – Михайло і Марія; праворуч – тітка Людмила із сином Георгієм; стоять Іван, Антон, Микола, Олександр, дядько Митрофан. Фото періоду 1874–1875 років